

IDENTITEIT VAN SOCIALE VERANDERKUNDE

College over grondthema's van sociale veranderekunde

Gerard Donkers, 29 februari 2024

In dit eerste college gaan we in op motivatie en inzet van onderzoek naar grondthema's van sociale veranderekunde en op deel I van het boek *Grondbeginselen van veranderen* (SWP 2023) dat gaat over de identiteit van sociale veranderekunde.

Motivatie en inzet van onderzoek en boek

In de vrije en vrijwillige ruimte van de Kring Andragologie hebben 7 geschoolde mensen met een rijke en diverse achtergrond aan kennis en praktijkervaring 14 door hen als belangrijk geachte en inspirerende publicaties, uitgebreid besproken en geanalyseerd. Dit materiaal is vervolgens onderworpen aan een thematisch onderzoek. In het 5^e college gaan we verder op dit onderzoek in. De onderzoeksgroep is langs deze weg gekomen tot 9 grondthema's van sociale veranderekunde, indertijd in het wetenschappelijk statuut 'andragologie' genoemd. Deze grondthema's zijn uitgewerkt naar allerlei specifieke deelthema's. De thema's berusten daarmee op inzichten van 21 auteurs en/of onderzoekers. De 14 auteurs en de 7 onderzoekers vertegenwoordigen tesamen een breed geschakeerd veld van theorieën, perspectieven en praktijken op het gebied van hulpverlening, community development, organisatieontwikkeling, coaching, management en beleid.

De grondthema's zijn uiteindelijk heel *eenvoudig geformuleerd*. Ze verwijzen naar tijdloze onderwerpen waar de oude Grieken al hun hoofd over bogen: oerleren, zorgen, waarheid, veranderen en zo voort. Maar achter die eenvoud van woorden gaat een complex geheel van betekenissen schuil. De onderzoeksgroep bracht die betekenissen in de publicaties, in eerste instantie langs *inductieve* weg, in beeld en deed vervolgens een poging om langs *deductieve* weg – en wel vanuit een brede gedeelde systemische visie op de samenhang van het leven tussen natuur, mens en maatschappij - deze verschillende betekenissen, c.q deelthema's in een *geordende samenhang* tot elkaar uit te werken.

Onderliggende motivatie

De onderzoeksgroep wilde hiermee een bijdrage leveren aan een gezamenlijk zoeken naar de *identiteit* van sociale veranderekunde vanuit een diversiteit van perspectieven en invalshoeken. Ze heeft deze eigenheid uiteindelijk

omschreven als een *generieke wetenschappelijke onderlegger* onder allerlei *specifieke praktijk-theorieën* van veranderen. Centraal in dit kennisgebied staat namelijk de verbinding tussen theorie en praktijk.

Relevantie

De onderzoeksgroep reageert hiermee op de steeds verder gaande arbeids(ver)deling in de samenleving, het zich uitdijend veld van steeds weer nieuwe specialisaties in theorieën, methodieken en werkvelden; terwijl we in de samenleving juist een toenemende *verstrengeling* zien van verschillende problemen en een onbeheersbaar lijkende opeenstapeling van crises op allerlei gebieden. Deze complexiteit van veel hedendaagse vraagstukken vraagt juist om samenwerking en om denken in termen van verbinding en samenhang. Specialisatie wordt door de onderzoeksgroep belangrijk geacht voor het omgaan met en het doorgronden van specifieke aspecten van de complexe werkelijkheid, maar zij wist op het gevaar dat men onvoldoende gericht is op *samenhang en verbinding* tussen de verschillende invalshoeken/perspectieven en dat professionals niet voldoende worden opgeleid in het met elkaar en met alle betrokkenen samenwerken aan de vraagstukken van deze tijd.

Dat samenwerken met verschillende disciplines en belanghebbenden vraagt om te zoeken naar een *grondhouding* die van toepassing is in al die specialistische vormen van zorg, productie, training, begeleiding, onderzoek, behandeling en opvoeding. Bijdrage leveren aan het uitwerken van die basale (generieke) grondkennis, grondhouding en basisvaardigheden is de niet geringe, maar de uiterst actuele inzet van dit boek. De inzet klinkt misschien enkel filosofisch, maar is tegelijkertijd volgens de onderzoeksgroep uiterst praktisch!

Mijn vraag is of jullie deze motivatie en inzet van de onderzoeksgroep delen en of dit aansluit bij jullie praktijk.

Identiteit van sociale veranderkunde

Gaan we nu verder in op deel I van het boek waarin de eerste drie grondthema's van sociale veranderkunde staan uitgewerkt: veranderen, sociaal en een omschrijving van het kennisgebied.

Ik besef dat de tekst in het boek vol staat met fundamentele beschouwingen, overwegingen, begripsafbakeningen en bevindingen, waarvan we in deze korte tijd maar een kleine fractie kunnen bespreken. Ik heb voor mijzelf geprobeerd

om de kerngedachte in elk van de drie grondthema's nog eens bij elkaar te zetten.

Eerste grondthema: Veranderen (hoofdstuk 1)

De overweging van de onderzoeksgroep is, dat 'veranderen' een *werk-* woord is, geen zelfstandig naamwoord; er wordt dus *gewerkt*. Het begrip verwijst naar een *interventiegerichte taal*. Die taal van veranderen is niet tevreden met het beschrijven en verklaren van situaties (zoals gebruikelijk in de wetenschap), maar stelt de vraag centraal naar *hoe* individuen en collectieven *omgaan met* zichzelf en de situatie in het licht van een bepaalde intentie of doelrichting die ze willen realiseren.

Veranderen wordt vanuit het onderzoek omschreven als de *combinatie* van bewust *en* grotendeels niet-bewust *actief waardegeoriënteerd (intentioneel) handelen* van zowel professionals als niet-professionals, een handelen dat zich in een bepaalde context blijkt te voltrekken in een *sturende en latende* modus. Het gaat steeds om sturen en loslaten. Dit 'op een bepaalde wijziging in persoon-en-situatie gericht handelen' wordt verstaan als een spanningsvolle verstrengeling van cognities, de persoon als een veelvoudig geheel en de omgeving (natuur en maatschappij). Het vaak gehanteerde woord *gedrag* is te beperkt, te weinig concreet en dekt niet het geheel aan betekenissen in de onderzochte literatuur.

De praktische en theoretische implicaties van deze omschrijving van 'veranderen' zijn talrijk, fundamenteel en actueel. Ik wil er enkele noemen en me een paar voorbeelden illustreren.

Zo is het *vertrekpunt* in deze omschrijving, dat ieder mens wordt gezien als *veranderaar en dus ook als mede-veranderaar* die probeert om (individueel en met elkaar) een bepaalde *waarde* te realiseren in de vorm van een doel, principe, resultaat of product: of het nu gaat over koken, over telefoneren, lezen, college volgen, actievoeren, autorijden, observeren, genieten f onderzoek doen. De onderzoeksgroep heeft de verschillende betekenissen van dit begrip 'waarde' uit de publicaties gedistilleerd en samengevat in de term *referentiewaarde van gedrag*. Veranderen bevat daarmee altijd een *ethisch* aspect, een *normatieve grens* waarbinnen mensen hun handelen reguleren. Of die waarde in het gedrag ook daadwerkelijk wordt gerealiseerd, moeten we nog maar afwachten. *Veranderen verwijst naar een procesgerichte taal die onzekerheid in de doelbereiking tot voorwaarde heeft.*

Maar in deze actieve betekenisgerichte zin, kijken we vaak niet naar onszelf of naar anderen. Laat ik enkele voorbeelden hiervan geven.

Een voorbeeld uit het onderwijs

Als docent bij Sociale studies kreeg ik het volgende e-mailtje van Monique, een eerstejaarsstudent:

Beste mijnheer Donkers. Bij thuisopdracht 3 moet je een vrij recente situatie in gedachten nemen, waarin ik heb geprobeerd om iemand te beïnvloeden. Dit is bij mij niet van toepassing. Ik ben pas geleden wel geconfronteerd met het feit dat ik beïnvloed werd. Mag ik dat dan gebruiken? Zou u mij zo spoedig mogelijk een antwoord willen geven op mijn vraag. Alvast bedankt. Monique

Ik heb haar geantwoord dat zij dit als voorbeeldsituatie kan gebruiken. Monique ziet zichzelf nog niet als veranderaar, als actor, maar slechts als *object* van beïnvloeding van anderen; dus als product van haar omgeving. Ze *ontkoppelt* zichzelf als product van zichzelf als producent. En dit proces van ontkoppelen vindt alom plaats in de samenleving en wordt vaak als heel vanzelfsprekend ervaren.

Voorbeeld uit de schilderkunst

We kijken naar een *schilderstuk in het museum* en geven er een oordeel over. We beoordelen het *product* als los van de schilder die onder bepaalde omstandigheden een heel proces van veranderen heeft doorgemaakt waarin zij langs een bepaalde weg heeft geprobeerd om een bepaalde waarde te realiseren. Als we slechts productgericht kijken naar kunst, dan hebben we geen aandacht voor het *proces* van veranderen/schilderen. We koppelen het product los van de producent.

Voorbeeld uit de politiek

En zo is het in de *politieke beleidsvorming* gebruikelijk om van buitenaf en van bovenaf een bepaald resultaat/product aan de uitvoerders van dat beleid voor te schrijven, zonder eerst - als vertrekpunt van die beleidsvorming - af te stemmen op dat vaak ingewikkelde proces van organiseren en samenwerken dat in de praktijk daarvoor nodig is. Vanwege dat gebrek aan afstemming op de praktijk van mensen die het moeten uitvoeren, worden veel van die doelstellingen in de plaatselijke en landelijke politiek niet gerealiseerd. Denk maar aan de hele afwikkeling van de toeslagenaffaire, aan de crisis in de landbouw of aan het nijpend tekort aan opvangplekken voor asielzoekers. Veel mensen verliezen daarmee het vertrouwen in de politiek.

Voorbeeld uit de wetenschap

De implicatie van de gevonden omschrijving van ‘veranderen’ wordt nog pregnanter (van meer betekenis), als we ook het ‘aan wetenschap doen’ zien als een proces van veranderen. De *traditionele* wetenschapsopvatting is *objectivistisch* en *structuralistisch* in haar manier van denken, zo zullen we in deel II van het boek zien. Men richt zich namelijk op het ontdekken van *vaststaande* feiten en structuren die principieel zijn loskoppeld van het handelend subject. Men doet die loskoppeling tussen object en subject – dat dualistisch denken - met een goede reden: zodat die feiten niet meer subjectief gekleurd zouden zijn en daarmee kwakzalverij in de praktijk kan worden bestreden. Die van het subject losgekoppelde feiten zouden daarmee objectief waar zijn en *evidence based* zou de wetenschap derhalve kunnen voorschrijven hoe de persoon of professional in de praktijk zou *moeten* handelen (deterministisch) op basis van die feiten, willen zij in hun handelen daadwerkelijk effectief zijn. Een hiërarchische verhouding tussen wetenschap en praktijk.

De sociale veranderkunde staat met haar *constructieve visie* kritisch tegenover dit *eenzijdig productgericht denken* waarmee het handelend subject – de burger, de student, de boer, de professional en de onderzoeker zelf – uit de wetenschap is verdwenen. De mens als actieve veranderaar is uit zulk een objectivistisch vertoog verdwenen. De onderzoeksgroep spreekt hier van *onteigening van zelfregie*. In de besproken literatuur betekent versterking van ‘zelfregie’ dat we in een verandertraject vertrekken vanuit het *binnenperspectief van de actoren*; maar daar wordt meteen aan toegevoegd, dat dit binnenperspectief altijd is *gekoppeld aan het buitenperspectief* van het maatschappelijk en ecologisch *stelsel* waarin die zelfregie structureel is ingebed en waardoor die zelfregie wordt bepaald, beperkt en mogelijk gemaakt. Ons ‘zelf’ is een deel van het geheel en kan überhaupt niet als apart deel bestaan. Je construeert altijd je eigen betekenis van de werkelijkheid. Maar: er is veel meer werkelijkheid dan we ‘construeren’ (individueel en met elkaar).

Terwijl mensen dus *actieve betekenisgevers* zijn aan hun bestaan en dus niet worden behandeld als slechts passieve uitvoerders van voorgeschreven gedragingen, regels en protocollen, erkennen we tegelijkertijd dat mensen hier wel van afhankelijk zijn en er dus ook *slachtoffer* van kunnen zijn. Maar een slachtoffer van bureaucratie, discriminatie, geweld, armoede en onderdrukking is meer dan een ‘slachtoffer’ en de dader is meer dan een ‘dader’. Doordat in

de besproken literatuur de mens wordt gezien als een *veelvoudig (multidimensionaal) zelf*, werkt dit gezichtspunt sociaal gezien verbindend, doordat enerzijds wordt erkend dat mensen slachtoffer kunnen zijn van de omstandigheden, maar men anderzijds niet blijft hangen in een passief slachtofferschap, en mensen blijven aanspreken als actieve veranderaars die zelf als slachtoffer van geweld op hun beurt vaak helaas weer kiezen voor wraak en daarmee onbedoeld – als individu en als collectiviteit – zelf dader worden.

Ik besluit: Willen we bij veranderen *niet-dualistisch*, maar *verbindend – dat wil zeggen praktisch* - denken over de verhouding tussen subject (het subjectieve aspect) en object (het objectieve aspect), dan moeten we steeds de *beide* polen verkennen en ons de vraag stellen: Waar legt men in het omgaan met zichzelf en de situatie, dus in deze basale verbinding van subject en object de *grens*, met andere woorden hoe ziet men de *verhouding* tussen de eigen invloedsmogelijkheden in de situatie en de invloeden vanuit de omgeving? Is in deze situatie mogelijk sprake van zelfoverschatting of van zelfonderschatting? Waar legt men de grens en hoe legitimeert men die grens?

Mijn vraag aan jullie zou zijn: Wordt er in jullie praktijk gedacht en gesproken in deze taal van veranderen?

Tweede grondthema: Sociaal (hoofdstuk 2)

In het tweede grondthema wordt de *constructieve visie op veranderen* verbonden met het *sociale aspect* van ons leven en spreken we van een *sociaal-constructieve visie*. In de geanalyseerde onderzoeksgegevens blijkt dit sociale aspect steeds mee te spelen, naast economische, ecologische, politieke en culturele aspecten. Maar wat betekent dat woord 'sociaal'?

In de besproken literatuur is men het er in grote lijnen met elkaar over eens, dat 'sociaal' betrekking heeft op *mensgericht denken* (denk maar aan de aandacht voor de mens in de toeslagenaffaire) *maar dan wel in termen van onderlinge verhoudingen*. De mens wordt in de sociale veranderkunde dus niet opgevat als een losstaand, geatomiseerd individu.

Maar wat houdt dit 'denken in menselijke verhoudingen' in?

De volgende betekenissen worden in het onderzoek aan 'sociaal' gegeven:

- *Interpersoonlijk* gezien gaat het om uitwisselen van betekenissen tussen *mensen* en hoe de mensen die uitwisseling met elkaar als geheel persoon

ervaren (*van binnen*): sociaal wordt gekoppeld aan *psycho*-sociaal. Die uitwisselingen van betekenissen kunnen verbindend werken en polarisatie in de samenleving verminderen.

- *Maatschappelijk* gezien gaat het bij 'sociaal' om een koppeling tussen die interpersoonlijke aspecten en economische, politieke en culturele omstandigheden; om machtsverhoudingen en institutionele (on)gelijkheid in kansen op maatschappelijk gebied. Zonder die gedeelde maatschappelijke wereld kunnen mensen niet met elkaar communiceren en samenleven/samenwerken. In tijden van rust en veiligheid kunnen we individuele vrijheid misschien zien als ons hoogste goed, maar in tijden van zich opstapelende crises verschijnt de mens juist meer als een *maatschappelijk* individu.
- En de betekenis van 'sociaal' gaat in de literatuur nog verder, daar waar 'sociaal' *biologisch en ecologisch* gezien wordt gekoppeld aan de veelal onbewuste werking in alle levende organismen (in plant en dier, maar ook in de onbewuste natuur van de mens): een inter-actief proces van zich afstemmen op de omgeving *teneinde zichzelf te ontwikkelen*. Zonder natuur is elk menselijk leven ondenkbaar. Maar toen de mensheid – een paar honderdduizend jaar geleden – op onze planeet verscheen en met de verbluffende kracht van haar bewustzijn er steeds meer in slaagde om de aarde naar haar eigen hand te zetten en de natuurlijke energiebronnen ongeremd te exploiteren, verstoorde zij de *zichzelf organiserende balans* in de schoonheid van de natuur, zo lezen we in de besproken publicaties.
- *Ethisch* gezien betekent 'sociaal' tenslotte, dat mensen hun verandervermogen richten op het voor haar voortbestaan noodzakelijk herstel van de balans (verhouding) tussen natuur, mens en maatschappij. Dat kwam in de onderzoeksgroep als ultieme doelrichting van sociale veranderkunde naar voren.

Vanuit een integrale visie kunnen we 'sociaal' bijgevolg omschrijven als een bio-psycho-maatschappelijk interactieproces tussen mensen. Een dergelijke brede visie op 'sociaal' - die we o.a. aantreffen in het boek van Capra en Luisi *The Systems View of Life* (2014) – acht de onderzoeksgroep passend bij het aanpakken van de complexe vraagstukken van deze tijd.

Mijn vraag aan jullie zou zijn: Is er in jullie handelingspraktijken aandacht voor deze brede visie op het sociale leven van mensen?

Derde grondthema: Het kennisgebied sociale veranderingkunde (hoofdstuk 3)

In hoofdstuk 3 wordt 'sociale veranderingkunde' omschreven als een wetenschappelijk kennisgebied van een heel bepaalde signatuur en logica van denken met de volgende *vijf kenmerken*:

1. Het is een praktijktheoretische manier van denken (waar theorie en praktijk samenkomen) die transdisciplinair (d.w.z. interdisciplinair *en* discipline-overstijgend, dus ook werkveld-verstijgend, pag. 98) is:
  - op het niveau van interventiegerichte *kennis* over sociale vraagstukken (deel I van het boek)
  - op het niveau van visie en vooronderstellingen en ethiek (deel II)
  - op het niveau van methodologie (deel III)
  - op het niveau van onderliggend systeemdenken (deel IV)
2. Sociale veranderingkunde is *geen toegepaste wetenschap* (an applied science, een toepassing van kennis uit andere wetenschappen), maar een *eigenstandig* kennis-, onderzoeks- en werkveld.
3. In dit kennisgebied wordt *interventiegericht* gekeken naar de werkelijkheid: het gaat – zoals gezegd - om anders maken, social changing, om een teleologische en normatief georiënteerde wijze van observeren, interpreteren en benadering van situaties. Aan situaties wordt steeds een (individueel of collectief) handelingssubject toegevoegd. Sociale veranderingkunde is dus niet zozeer gericht op beschrijven en *verklaren* van situaties, maar betreft de *kunst en kunde van het beïnvloeden* van situaties.

Voorbeeld:

Misschien kennen jullie nog de serie van Wim Kayser in 2000 op de TV 'Van de schoonheid en de troost'. Zijn kernvraag was: 'Wat maakt dit leven de moeite waard'. Nu achteraf zegt Kayser (hij is helaas onlangs overleden); 'De vraag was verkeerd, ik heb die zelf aan de godsganze wereld gesteld'. De goede vraag was geweest: 'Hoe máák je dit bestaan de moeite waard?' En dat is de kernvraag van veranderen.

Deze vraag van Kayser kun je bijvoorbeeld toepassen op het ontwerpen van de woonomgeving van mensen. Heb niet alleen aandacht voor bouwtechnische, ecologische, economische en culturele aspecten van het wonen, maar vooral *ook* voor de kernvraag:

Hoe zijn de betrokkenen als veranderaars actief bezig in en met hun omgeving en hoe maken zij de woonomgeving voor hen de moeite waard?

4. Het gaat de sociale veranderkunde om de ontwikkeling van *praktijktheorieën met een systemisch karakter* d.w.z. theorieën uit, van en voor de praktijk die een koppeling maken met systeemdenken; het gaat om *reflectieve kennis* (p. 102), d.w.z de theorie is slechts een *oriëntatiekader* voor het praktisch handelen, niet deterministisch voorschrijvend hoe je moet handelen.
5. Grondslag van deze kennis komt voort uit praktijkgericht *handelingsonderzoek* (zie par 3.2), dat wil zeggen:
  - a. Inhoudelijk onderzoek naar *het veranderproces* (het ingrijpen van actoren in concrete situaties teneinde daarin iets te willen verbeteren: praktisch weten hoe te handelen teneinde een bepaald doel te realiseren)
  - b. Waarin het onderzoek doen zelf zien als een veranderproces (actoren die via onderzoek bepaalde waarden willen realiseren, observaties zijn niet onafhankelijk van henzelf)

Als *specifieke* criteria voor sociaal-veranderkundig onderzoek komen uit het onderzoek naar voren:

- Zelfreflectief onderzoek naar systemische handelingskennis (handelingspatronen en handelingsinstrumenten) met aandacht voor referentiewaarden van het gedrag van de actoren
- Deze zelfreflectie heeft ook betrekking op de onderzoeker(s) zelf
- Het onderzoek is transdisciplinair (gericht op integrale benadering van een vraagstuk)
- Dataverzameling en data-analyse zijn betrouwbaar en valide.
- Bevindingen zijn praktisch bruikbaar

Mijn vraag aan jullie zou zijn: Wordt er in jullie praktijk interventiegericht gereflecteerd op en onderzoek gedaan naar de vraag: Hoe zijn mensen in hun praktijksituaties (bewust en onbewust) bezig met pogingen de referentiewaarde van hun gedrag te realiseren *in afstemming op* natuur, mens en maatschappij?

Afsluitend

We zijn ingegaan op drie *grondthema's die volgens de geanalyseerde publicaties verwijzen naar de identiteit en daarmee naar de body of knowledge van sociale veranderkunde*. Daarmee wordt er in dit boek stelling gekozen; er wordt een *punt* gemaakt: Dit is (voorlopig) sociale veranderkunde!! In de volgende colleges gaan we deze stellingname verder onderzoeken.